

TÜRK DİLİNDE *RENK ADI +mAn* SİSTEMİ VE {mAn} EKİNİN KÖKENİNE DAİR*

İbrahim ŞAHİN**

Öz

Bu makale, varlığı *yeradı, kişiadi, kökadı, vb.* dilin çok eski dönemlerinde kalıplaşmış kelime tiplerinden hareketle tespit edilmiş olan *renk adı+mAn* sistemini konu edinmektedir. Araştırma, Türkçenin eski çağlarında, renk adlarının üzerine {+mAn} ekinin getirilmesiyle söz konusu rengin en tipik tonunu bildiren yeni renk isimlerinin yapıldığını ortaya çıkarmıştır. Türk dilinin konuşulduğu çeşitli coğrafyalarda, farklı sözcük tipleri olarak karşılaşılan *akman, alaman, alman, arman, bozman, çakman, çalman, gökmen, karaman, kırman, kuman, sarman, toraman* gibi söz konusu sistemin halkaları olan sözcükler, abece sırasıyla, anlam ve yapı çerçevesinde incelenmişlerdir. Makalede, sistemin bir parçası olarak görev yapan {+mAn} eki üzerinde de durulmuştur. Araştırmacıların Kaşgarlı Mahmud'un Türkmen *kök adıyla* ilgili aktarmış olduğu bir efsaneden yola çıkarak ekin 'benzeyen' anlamına geldiğini ileri sürüp onu Hint-Avrupa, özellikle İranî dillere bağlamaları tekrar değerlendirilmiş; sonuçta, ekin eklendiği isimlere/sıfatlara 'benzetme, gibi' anlamları vermediği, aksine abartarak onlara 'çok' anlamı kattığı kanaatine ulaşılmıştır. Gerek bu durum ve gerekse {+mAn} ekinin Türkçedeki eskiliği ve yaygınlığı dikkate alındığında ekin başka bir dilden alıntı olduğu yönündeki yaygın kanaatin temelsiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Renk adı, mAn eki, köken, sistem, alman, çalman, kuman, sarman.

CONCERNING THE SYSTEM OF NAME OF COLOUR + mAn
IN TURKISH LANGUAGE AND THE ORIGIN OF THE
SUFFIX "mAn"

Abstract

This article is concerned with the system of *name of colour+mAn* which was determined by departing from the word types, such as toponym, ethnonym, anthroponym, etc., the existence of which became stereotyped in the ancient times of the language. The research points out that in the ancient times of Turkish, new systems of colours informing the most typical hue of the so-called colour were produced by adding the suffix "+mAn" to the names of colours. In the various geographies where Turkish was spoken, the words that were the chains of these-called system such as *akman, alaman, alman, arman, bozman, çakman, çalman, gökmen, karaman, kırman, kuman, sarman, toraman* were alphabetically examined in the framework of their meanings and structures. In the essay, the main focus is the suffix "+mAn" serving as a part of the system. The fact that the researches put forward by departing from a legend Kaşgarlı Mahmud narrated as regards the name

* Bu makale, Elginkan Vakfı'na 17-19 Nisan 2013 tarihlerinde düzenlenmiş olan Türk dili ve Edebiyatı Kurultayı'nda "Eski Bir Renk Adı Oluşturma Sistemi: Renk Adı + {+mAn} (Alman, Bozman, Çakman, Kırman, Torman vs.)" adıyla sunulmuş olan bildirden bazı değişikliklerle elde edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr.; Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Lehçeleri ABD, miharbisahin@hotmail.com.

“Turkmen tribe” that the suffix meant ‘alike’ and that they attributed this suffix to Indo-European languages, especially the languages of Iranian origins was re-evaluated and as a result, it was concluded that the suffix did not give the names/adjectives, to which it was attached, the meaning of ‘likening, like’, on the contrary it exaggerated them and added the meaning of ‘very’. When both this situation and the ancientness and prevalence of the suffix “+mAn” in the Turkish language were taken into account, it was concluded that the common opinion that the suffix was transferred from another language was unfounded.

Keywords: Name of colour, the suffix mAn, system, etymology, alman, çalman, kuman, sarman.

Giriş:

Seyahatnamesi'nin İzmir bölümünde, Evliya Çelebi, Cum'a-âbâd'tan (Menderes) Ayasuluk'a (Selçuk) geçerken (1671 yılında) haydutlarla savaştığı *Almanboğazi*'nden bahsetmektedir. *Alman* kelimesinin sözlüklerimizde ‘Alman ırkı’ dışında bir anlam ifade etmemesi ve Seyahatname'nin çeşitli yerlerinde Almanlardan söz edilmiş olması (Dağlı, 2005/IX. c.: 59, 62), boğaz adının Alman millet adından gelişmiş olabileceği şüphesini uyandırmıştır.

Çelebi'nin İzmir güzergâhını ve bu çerçevede *Almanboğazi*'nin yerini tespiti yönelik yörede yaptığımız saha araştırmaları sırasında, boğazın Ahmetli ve Zeytinköy arasındaki ormanlık sahada bulunduğunu, yöredeki köylüler arasında halen *Almanboğazi* olarak bilindiğini tespit ettik. Artık yol olarak kullanılmayan boğazda yaptığımız araştırmalar sırasında, boğazın toprak yapısının oldukça kırmızı olduğunu gördük.¹ Bu tespitten hareketle adlandırmanın Alman milletiyle değil, Türkçedeki *al* rengiyle ilgili olabileceği ve her ne kadar sözlüklerimizde renk bildiren *alman* şeklinde bir kelime bulunmasa da, bunun yapısı az çok bilinen *karaman*, *gökmen*, *akman* (ki bu kelimelerin yapıları ve anlamları üzerinde de çok farklı görüşler ve tartışmalar bulunmaktadır. bk. Akman, Karaman maddelerine) sözcükleri gibi *renk adı+mAn* yapısında gelişmiş olabileceği düşüncesine ulaştık. “Bu yapıda daha başka sözcük ya da sözcükler var mıdır?” düşüncesiyle yaptığımız araştırmalar sonucunda, Türk dili coğrafyasının çeşitli bölgelerinde esasen *renk adı+mAn* yapısında ortaya çıkmış, ancak işlek kullanım özelliklerini yitirerek *yer adları*, *kişi adları*, *kök adları*'nda² kalıplaşarak günümüze kadar ulaşmış *çalman*, *kırman*, *sarman* vb. 10 sözcük daha tespit ettik.

¹Boğazda eski çağlardan kalma demir madeni ocaklarının izleri halen görülebilmektedir. Bilindiği gibi demir madeninin bulunduğu toprak, oksit sebebiyle kırmızı renkte olur.

² Makalede *yer adı*, toponim; *kişi adı*, antroponim; *kök adı*, etnonim; *orun adı*, oykonim; *su adı*, hidronim; *onimleşme*, bir sözcüğün farklı bir leksik anlam kazanarak özel ad haline gelmesi, karşılığında kullanılmıştır.

1. Renk adı {+mAn}Yapısında Oluşan Sözcükler:

Alaman:

Türkiye Türkçesi ağızlarında *alaman* sözcüğünün anlamları arasında görülen 1. alaca renkli koyun; 2. çökelekle karışık peynir ve ‘kanarya kuşu’ anlamına gelen *alamancık* sözcükleri (DS, 1993: 193) esasen ‘karışık rengi’ ifade eden *ala* sözcüğüyle ilgili olup *ala+man* > *alaman* (+*cık*) biçiminde gelişmiş olmalıdır. Sivas Şarkışla’ya bağlı *Alaman* köyünün adı da kanaatimizce bu yapıyla ortaya çıkmış olup söz konusu yerleşim biriminin üzerinde bulunduğu toprak rengi bu adlandırmada belirleyici olmuştur. Zira söz konusu köyün üzerinde bulunduğu alanın bazı kısımları sarı bazı kısımları oldukça beyazdır.

Alaman, *Tat.*, *Kz.*, *Trkm.*, *Az.* lehçelerinde *kişi adı* olarak da görülmektedir. Onomasticon Turcicum (OT)’de bu kişi adı, sözcüğün Kazakçadaki ‘savaşçı, halk, büyük kedi’ anlamlarıyla açıklamakta, fakat kelimenin kökü ve yapısı hakkında bilgi verilmemektedir (Rásonyi-Baski, 2007: 44). Azerbaycan Türkçesinde *alman* (Türkmencede *alaman*) ‘soygun, talan’ ve *almançı* sözcüğünün ‘talancı, soyguncu’ anlamları (Orucov, 2006/c.I: 92), *kişi adları* arasında görülen *Alaman* adının *al-* ‘almak, elde etmek, kapmak’ anlamına gelen eylemden {-mAn} ekiyle geliştiğini, dolayısıyla renkle bir ilişkisinin bulunmadığını düşündürmektedir. Oysa *Alamanbet*, *Almanbet* adlarında durum farklıdır. /bet/ kişi adlarında (Gülbet, Nurbet, Dostanbet, vs.) görülen *ay*, *tay*, *bek*, *eke*, *can* gibi suffixoid (ek görevinde kullanılan sözcük)dir. OT’de bu unsurun açıklaması yapılmaksızın soru işaretiyle gösterilmiş, ancak *Dosımbet*, *Alımbet*, *Yakşımbet*, *Ulumbet*, *Urazımbet* isimlerinde görülen ve *Muhammet* sözcüğünden kısaltarak (Muhammet > Mammet/Mambet > Mamet >>) /+Imbet/ biçimine dönüşmüş olan suffixoid ile ilişkili olabileceği kaydedilmiştir (bk. Rásonyi-Baski, 2007/I: LXXV, LXXVIII). Buna göre *Alamanbet/Almanbet* isimlerini *Ali+Muhammet* isimlerinden kısaltmış isimler olarak düşünmek mümkündür. Ancak ismin *Alman/Alaman* biçimleri, böyle bir açıklamayı geçersiz kılmaktadır. Demek ki *Alamanbet/Almanbet* isimlerindeki /+bet/ bileşeni, Muhammet isminin bir kısaltması olmayıp +*ay*, +*day*, +*eke*, +*kan* bileşenleri gibi bir suffixoiddir. Bu durumda yukarıda OT’den naklen ifade edildiği gibi *Alman/Alaman* adının ‘soygun, talan’ sözcükleriyle ilgili olabileceği akla gelse de bu ihtimali de, söz konusu isimlerin *Alamanbet/Almanbet* varyantları ihtimal dışı bırakmaktadır. Zira bu durumda ‘bet’ unsurunu açıklamak mümkün olamamakta, ‘soygun bet, yani soygun Muhammet, vb.’ gibi tuhaf bir anlam çıkmaktadır. Üstelik ‘soygun, talan’ anlamına gelen *alaman* sözcüğü, *kişi adı* olmaya da uygun değildir. Uygun olan ‘alamançı, almançı’ olmalıdır.

Her iki durum dikkate alındığında *Alman* ve *Alaman* *kiş iadları*’nın *renk adı+man* kuruluşunda ‘kıpırmızı’ ve ‘apala’ anlamlarında geliştikleri, /+bet/ bileşenin ise ‘yüz, bet’

anlamına geldiği ve sonuç olarak *Almanbet* isminin ‘kıpkırmızı yüzlü (adam)’ *Alamanbet* isminin ise ‘apala yüzlü (adam)’ anlamına geldiği söylenebilir.³

1.2.Alman:

Radloff’un sözlüğünde ve Dağlık Altay lehçesi sözlüklerinde karşılaşılan *alman/alban* sözcüğü Moğolcadan alıntı kabul edilmektedir: Eski Uygur hukuk metinlerinde *alban yasak*, *alban tutmak* ifadelerinde ‘mükellefiyet, yüküm’ anlamında geçen *alban* sözcüğü (Nadalyayev, 1969: 34), Radloff’un sözlüğüne Sibirya’daki Türk-Moğol halklardan *alman* varyantıyla birlikte derlenmiş olup *albançı/almançı* ‘vergici’; *albannıg/almandu* ‘mükellef’ kelimelerindeki *alban* (Radlov, 1893/ I.c: 433,437) sözcüğüyle aynıdır. Anılan sözlüklerde, Moğolcadan alıntı gösterilmiştir. Sözcük Kırgızcada *alman* biçiminde görülmekte olup yine ‘haraç, vergi, alıcı’ anlamlarında kullanılmaktadır. Yudahin, kelimenin Moğolcadan geldiğine dair bir kayıt düşmeyerek zımnî olarak Kırgızca, yani Türkçe olduğunu kabul etmektedir (Yudahin, 1965: 52). *Alman bürküt* ‘alıcı kartal’, *kuştun almanı* ‘kuşların en iyi kapanı, yakalayanı’ ifadeleri dikkate alındığında, sözcüğün Moğolcadan alıntı olduğu fikri doğru olmasa gerekir. Sözcüğün Türkçe *almak* eyleminden türemiş olup Moğolcada ‘vergici, mükellef, vb.’ anlamlar kazandıktan sonra yeniden o bölgedeki Türk lehçelerine girmiş olması kuvvetle muhtemeldir: Tr. *al-man* ‘alıcı’ > *alban* ‘alıcı’ > Moğ. *alba(n)* ‘vergici, mükellef, vb.’⁴

Yer adları’nda geçen ve şimdi inceleyeceğimiz *alman*, yukarıda ele alınan sözcükten farklıdır. Zira bu, filden türemiş bir isimken aşağıda ele alacağımız *alman*, isim kökünden türemiş bir sıfattır.⁵

Alman kuruluşlu *yer adları*, Türk dili coğrafyasının başka bölgelerinde de görülebilmektedir. Bunlardan ilki, Manas Destanı’nda (Orozbekov varyantında) geçen *Alman* adındaki akarsu, vadi ve bölge adıdır. Destanda geçen *yer adları*’nı araştıran Kasımgeldiyeva bu adlandırmanın anlamı üzerine görüş bildirmemiş, yalnızca söz konusu destanda geçtiği yeri ve cümleyi vermekle yetinmiştir: *Andağı atı bir başka, / Alman, Salman eki suu, / Andap körüp köykaşka, / Azırkı atı mına bu* (Kasımgeldiyeva, 2009: 18).

³ Manas Destanı’nda çoğunlukla *Almambet*, fakat *Alman/Alman/Almanbet* biçimlerinde de görülen bu *kişiyadi* bu çerçevede düşünülmelidir. Destana göre kahraman *Almambet* (ya da *Alman*), Kalmuk olup sonradan Müslüman olmuş bir kişidir ve bu isim kendisine doğuştan verilmiştir. Gerek bu durum ve gerekse destandaki *kişiyadların* çoğunlukla İslam öncesi geleneğe uygun verildiği gözetildiğinde adın *Ali+Muhammed*’den değil, esasen *Alman, Almanbet* (<al+man+bet) olup sonradan *Almambet*’e dönüştüğünü söylenebilir.

⁴ Sök-men, ört-men, kert-men, sık-man, vb. kelimelerde olduğu gibi (Erdal, 1991: 387-389).

⁵ Yine Kırgızcada ‘renk, çeşit’ anlamlarına gelen ve kız ismi olarak da kullanılan *alban* (Türkiye Türkçesinde *elvan*) Yudahin’in de tespit ettiği gibi Arapçadan girmiş (<elvan) olmalıdır (Yudahin, 1965: 47).

İkincisi, Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti'nde bulunan *Alban-baş* dağ adıdır. Malçanova, *Alban-baş*'ı Moğolcada 'vergi' anlamına gelen *alba(n)* sözcüğüyle açıklayarak 'vergi dağı, vergi karşılığında verilen dağ' anlamına geldiğini yazmıştır (Malçanova, 1979: 129).

Malçanova'nın *yer adı*'nı Dağlık Altay lehçesinde '1. haraç, vergi 2. Baskı' anlamına gelen *alban* sözcüğüyle izah etmeye çalışması kanaatimizce doğru değildir. Zira böyle bir adlandırma *yer adı verme geleneği* içinde rastlanan bir durum değildir; üstelik yukarıda bahsedildiği gibi, *alman/alban* kuruluşlu başka *yer adları* da mevcuttur. Söz konusu *yer adı*, *Almanboğazi* örneğinde olduğu gibi *al+man* yapısında ortaya çıkmış olup *m>b* değişmesine bağlı olarak *Alban-baş* ('apal, kıpkırmızı tepe/dağ') biçimini almış olmalıdır.

1.3. Akman:

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde '1. temiz, beyaz, güzel; 2. alnı beyaz sığır; 3. İhtiyar' anlamlarında (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>) geçmektedir.

Kelimenin üç anlamının da esasen renkten (ak) geliştiği görülmektedir. Bembeyaz olan temizliği çağrıştırır. Yaşlanmaya, saçın sakalın ağarmasına bağlı olarak da 'ihtiyar' anlamı çıkmıştır. Bu metafor kelimenin Kazakça şekli olan *akpan* ('şubat ayı') sözcüğünde de görülmektedir. Beyaz olan şey karı, kar ise soğuğu çağrıştırdığından en soğuk ve karlı ay olması dolayısıyla şubat ayına *akpan* denilmiş olmalıdır.

Akman kelimesinin en yaygın kullanıldığı leksik ve semantik görünüş, *kök adı* biçimidir. *Akmanlar*, Türkmenlerin Salur boyunun en önemli iki kolundan birini (diğeri Karaman) teşkil etmektedir (Ataniyazov, 1994: 67).⁶

Akmanlar Kırgızistan'da Munduz boyunun büyük alt kolu ve yine bu ülkede (Bazar-Korgon'da) köy adıdır. Bunun paraleli Kazaklarda *Akbanboyudur*. Karatayev, boyun Oğuzlarla ilgili olduğu fikrindedir (Karatayev, 2003: 17).

Akman, Türkmenistan'da *Akman-yap* (Gızılgeneke ilçesine bağlı köy) (Ataniyazov 1980: 32) ve Türkiye'de *Akmanlar* şeklindeki köy adlarında (biri Bartın, diğeri Karabük/Yenice'de) görülmektedir. Bu *yer adları*'nın Salurlara mensup *Akman* boyundan gelmeleri çok muhtemeldir.

Sözcük, Türkçenin konuşulduğu çeşitli coğrafyalarda *Akman*, *Akmantay* (<*Akman+tay*), *Akmanay* (<*Akman+ay*) biçimlerinde birçok *kişi adı* kuruluşunda da tespit edilmiştir (Rásonyi-

⁶ Ataniyazov, Akmanlar'ın Türkmenistan'da, Kazakistan'da (Aday boyunun içinde) görülmekle birlikte, çoğunluğunun Kazakistan'daki Türkistan şehrinin Şaştübe köyünde, Buhara'nın Garaköl, Alat ilçelerinde yaşayan Salurlar arasında bulunduğu bilgisini vermektedir (Ataniyazov, 1994: 67).

Baski, 2007/I: 39, 40). Bu adın çocuklara “beyaz tenli olsun” dileğiyle verildiği ve *renk adı+mAn* yapısında oluştuğu anlaşılmaktadır.

1.4. Bozman:

Renk isimi olarak hiçbir kaynakta görülmeyen sözcük, OT’ye, Radloff’un *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sbiriens* adlı eserinden (III. Cilt, s. 206) alınmış, *Bozmanay* biçimindeki *kişiadında* geçmektedir. OT’de, adın *boz* ‘boz’ ve *monay* sözcüklerinden geliştiği, *monay* unsurunun Kazakçadaki *munay* ‘petrol’ sözcüğüyle ilişkili olup adın ‘boz petrol’ anlamına gelebileceği (*boz+munay > bozmonay*) tereddütlü bir dille ifade edilmiştir (Rásonyi-Baski, 2007: 164). Fakat ikinci unsur olarak gösterilen yapı *munay* değil *monay*dır. Diğer yandan Kazakçada petrolü ya da petrolün herhangi bir türünü ifade edecek biçimde *boz munay* şeklinde bir ifade bulunmamaktadır. Ayrıca Radloff’un o coğrafyada kabileler arasında gezdiği ve yukarıda adı geçen kitabı yazdığı dönemde (Kitap, 1866-1904 yılları arasındaki gezi notlarından oluşmaktadır.) Kazak ve Kırgızların petrolü tanıdıkları dahi şüphelidir.

Adlandırmalarda *boz* sözcüğünün sık kullanıldığı ve *+ay/* unsurunun *kişi adları*’nın sonunda çok görüldüğü dikkate alındığında söz konusu adın *renk adı {+mAn}* sisteminde geliştiği (<*boz+mon+ay > bozmonay*) söylenebilir.

1.5. Çakman (< çakır+man):

Derleme Sözlüğü’nde ‘süt mavisi’ anlamında geçmektedir (DS 1003: 2138). Sözcük, kanaatimizce DLT’te ‘gök gözlü, çakır gözlü’ anlamlarında geçen (Atalay, 2006: I.c.: 363) *çakır* kelimesiyle ilişkili olup *çakır+man > çakman* (orta hecenin düşmesiyle) biçiminde gelişmiş olmalıdır. *Çakman* sözcüğünün farklı leksik biçimlerine tesadüf edilemediği gibi, renk adı olarak da diğer lehçelerde rastlanmamıştır.

Kişî Adları Sözlüğü’nde *çakman* erkek adı olarak görülmekte, anlamı ‘amacına erişen, ulaşan kimse’ şeklinde verilmektedir (<http://www.tdk.gov.tr/index.php>). Kökeni konusunda bir açıklamaya yer verilmeyen bu ad, OT’de de geçmekte, Kazaklar arasından derlenmiş bir ad olarak görülmekte ve adın *çak* ‘kötü, fena, işe yaramaz’ ve *{+mAn}* yapısında geliştiği ileri sürülmektedir (Rásonyi-Baski, 2007: 189). Adın ‘erişmek’ anlamına gelen *çak-* eyleminden (Toparlı, vd. 2007: 45), *{-mAn}* ekiyle gelişmiş olup ‘amacına erişen, istediğini alan’ şeklinde bir anlamı bildirmesi de pek muhtemel görünmektedir. Öyle görünüyor ki, *kişî adları*’nda görülen *Çakman* renk anlamı taşımamakla birlikte; yukarıda ‘süt mavisi’ anlamına gelen *çakman* sözcüğü, bu makalenin konusu olan sistemle ortaya çıkmıştır.

1.6. Çalman:

Radloff'un sözlüğünde Karay Türkçesinden derlenen *çalman*: 'çit', *çalmanlı* 'çitli', *çalmanla-* 'çitle çevirmek' anlamlarına gelmektedir (Radlov, III.c.: 1891). Derleme Sözlüğü'nde sözcük 'ince çubuklarla çevrilmiş çit' ve *çalmar* paraleliyle birlikte 'çalılarla ve taşlarla çevrilmiş üstü açık ağıl' anlamlarıyla geçmektedir (DS, 1993: 1060). Sözcük *çalı+man* ya da *çal-man* yapısında ortaya çıkmış olabilir ki, her iki durumda da *renk adı+man* yapısına örnek değildir. Bununla birlikte 'çit' anlamına gelen *çalman* dışında, söz konusu sistemle kurulmuş *çalman* sözcüğünün de bulunduğunu düşünmekteyiz.

Çal sözcüğü DLT'te *çal koy* 'alacalı koyun' tamlaması içinde geçmekte olup Besim Atalay, DLT'nin indeksinde kelimeyi 'alaca, kır' anlamıyla kaydetmiştir (DLT/c. III: 156; c.IV: 132).

Radloff'un sözlüğünde *çal* (*Osm., Tel., Kmd., Uig.*): 'boz, kül rengi; ak, kır', *çal kiji* (*Tel.*) 'kır saçlı kişi' anlamıyla geçer (Radlov, III.c.: 1871).

Azerbaycan Türkçesinde *çal* '1. Başka renkle karışık boz renk, açık boz, koyu boz; 2. Saçı ağarmaya başlamış kişi; 3. Bitkisi az olan veya hiç olmayan yer.' anlamlarına gelmektedir (Orucov, 2006, c.I: 438). Anadolu ağızlarında '1. Ala renk, 2. Kül rengi, 3. Taşlık yer, çıplak tepe' anlamlarıyla görülebilmektedir (DS, 1993: 1046-1047). Kazakçada *şal*, Kırgızcada *çal* yaşlı insanlar için kullanılan 'ihtiyar' anlamında bir sözcük olup yaşlıların saçının ve sakalının ağarmasına bağlı olarak ortaya çıkmış bir adlaşmış sıfattır.

Kelime Türkiye Türkçesinde unutulmuş gibi görünmekle birlikte, 'taşlı yer, çıplak tepe' anlamında kullanılan (DS: 1046) ve Anadolu'da *yer adı* oluşumlarında sıkça karşımıza çıkan *çal* coğrafi terimi, söz konusu renk adıyla ilgilidir. Adı geçen coğrafi terim, taşlık, çıplak yerlerin boz, kırçıl, ak görünümü dolayısıyla gelişmiştir. Denizlinin *Çal* ilçesi, Eskişehir'e bağlı *Çalkaya, Çalkara, vb.* yerleşim birimlerinin adındaki *çal* da bu renk adıyla ilgilidir.

Türkistan'da (Kırgızistan, Kazakistan, *vb.*) ve Güney Sibiry'a da çok sayıda *çal* sözcüğüyle kurulmuş *yer adı* vardır. Örneğin Dağlık Altay Cumhuriyeti'nde *Çal-arka, Çalbaşın, Çal-Booçı yer adları* bu kelimeyle kurulmuş olup bu bölgenin *yer adları*'nı araştıran Malçanova da bu *yer adları*'ndaki *çal* sözcüğünü 'ak, kır' anlamına gelecek şekilde açıklamıştır (Malçanova, 1979: 334).

Bulduğumuz tek örnek olan Samsun Vezirköprü'ye bağlı *Çalman* köyü kanaatimizce renk anlamıyla ilgili olup 'kıpkır, apak' anlamında *çal+man* > *Çalman* biçiminde gelişmiş olmalıdır. Köyün içinde bulunduğu alan, özellikle çevresindeki dağlar ve tepeler, ak ve kırçıl renktedir. Nitekim köyün yakınında bulunan diğer bir köy *Ağcaalan* adını taşımaktadır.

1.7. Karaman:

Karaman kelimesi Türkiye’de hazırlanmış çeşitli sözlüklerde şu anlamlarda geçer: 1. Orta Anadolu’da yetiştirilen, kuyruğu iri ve yağlı bir koyun cinsi (Genel Türkçe Sözlük’te), 2. Güneybatı’dan esen yel (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nde, kelime Kayseri’de derlenmiştir); 3. Esmer, kara yağız insan (Kişi Adları Sözlüğü’nde; erkek adı olarak) ve 4. Bu adla meşhur Karaman ili dışında, yine pek çok yerleşim birimi adıdır (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>).

Kelimenin en yaygın leksik ve semantik görünüşü *yer adı* ve *kök adı* biçimidir. Sadece Türkiye sınırları içinde halen 31 *orunadı* (oykonim), bu sözcükle kurulmuştur.⁷ Bu *yer adları*’nda görülen *Karaman* sözcüğünün *kökadı* kaynaklı olduğuna şüphe yoktur. Türkiye’de olduğu gibi Türkmenistan’da da *Garaman*, *Garamanlı*, *Akman*, *Akmanlar* isimleriyle önemli sayıda *yer adları* bulunmaktadır. Ataniyazov, *Garaman* ve *Akman*⁸ isimlerinin, Hoca Ahmet Yesevî zamanından beri bilinen Salurların alt kolları *Garaman* ve *Akman* boylarıyla ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Ataniyazov, 1980: 33, 93). *Karaman Oğulları Tarihi* kitabının müellifi Tahsin Ünal da devletin adının Oğuzların Salur boyuna mensup olan Karamanlarla ilişkili olduğunu kaydetmektedir (Ünal, 1986: 11). Öyle görünüyor ki Oğuzların (bunlar içinde Salurların) yayıldığı, başta Türkiye olmak üzere, İran, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan gibi ülkelerde görülen *Karaman* ve *Akman* şeklindeki *orun adları* aynı *kök adı*yla ilgili olmalıdır. Bununla birlikte çeşitli *dağ adları*’nda (oronim) ve *su adları*’nda (hidronim) görülebilecek söz konusu adların adlandırılan coğrafi objenin rengiyle ilgili olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Karpov, *Garaman* adının Türkmence *garamarin* (‘bakmam’) ifadesinden geldiğini ileri sürmüştü; Ataniyazov, bu fikre karşı çıkararak *Akman* ve *Karaman*’ı *Akkoyunlu* ve *Karakoyunlu* kökleriyle eşleştirmek gerektiğini; *man*, *mañ* unsurunun ‘4-5 yaşında koyun’ demek olup ‘akkoyun’ ve ‘garakoyun’ anlamına geldiğini dile getirmiştir (Ataniyazov, 1980: 33, 93).

Gerek Karpov’un gerekse Ataniyazov’un *ak* ve *kara* kelimelerine eklenen *{+mAn}* unsuru için ileri sürdükleri görüşler kanaatimizce doğru değildir. Biz, *Karaman* sözcüğünün yukarıda verilen anlamlarının temelde *kara* sözcüğüne dayandığını, bu renk adına *{+mAn}* eki getirilmek suretiyle, kara yağız insanların (ya da kara yağız olması dilenen bebeklerin) ve kara

⁷ Ankara Çubuk’a, 2. Balıkesir merkeze 3. Bartın Kurucaşile’ye, 4. Elâzığ Kovancılar’a, 5. Gaziantep Oğuzeli’ye, 6. İzmir Kiraz’a, 7. Kastamonu Küre’ye, 8. Mardin Kızıltepe’ye, 9. Samsun Salıpazarı’na, 9. Sivas Sincan’a, 10. Sivas Zara’ya, 11. Şanlıurfa Yardımcı’ya, 12. Zonguldak Beycuma’ya bağlı *Karaman* adında köyler bulunmaktadır. Bunlara *Karamanlar*, *Karamanlı*, *Karamanca*, *Karamandere*, *Karamankaşı* biçimindeki *yeradlarına* eklersek *Karaman* ile ilgili 31 yerleşim birimi bulunmaktadır (bk. www.hgk.msb.gov.tr).

⁸ Ataniyazov, Agadjanov’a dayanarak *Akmanlar*ın Kazakistan’ın güneyinde yer alan Türkmenistan şehrinin yakınlarında Şaştübe (Çeçdepe) civarında yaşadıklarını ifade eder (Ataniyazov 1980: 92).

renkli koyunların *Karaman* biçiminde adlandırıldığını; bu adlandırmadan *Karamankökadının*, bu *kökadına* bağlı olarak da *yeradları* meydana geldiğini düşünmekteyiz.

Sözcüğün Kayseri’den derlenmiş olan ‘Güneybatı’dan esen rüzgâr, yel’ anlamı ise Karaman’ın Kayseri’nin güneybatısında konumlanmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

1.8. Kırman:

Bilindiği gibi *kır* Türk dilinde çok yaygın olarak kullanılan bir renk adıdır. Türkiye Türkçesinde ‘Beyazla az miktarda siyah karışmasından oluşan renk.’ anlamına gelmektedir. Diğer lehçelerde de esas olarak aynı anlamı ifade etmektedir. Clauson kelimeyi ‘boz’ anlamında göstermiş ve özellikle bir at donu olarak kullanıldığını açıklamıştır (Clauson, 72: 641). Kelimenin çeşitli lehçelerde görülen ‘kır, dağ sırtı, bitkisi olmayan yer’ anlamları da muhtemelen renk anlamına bağlı olarak gelişmiştir.⁹

Çal sözcüğüyle olduğu gibi tek başına *kır* sözcüğüyle kurulmuş *yeradları* da vardır. Örneğin Muğla’da (Turgut bucağına bağlı) bir köy adı *Kır* adını taşımaktadır. Bunun dışında daha pek çok *yeradının* kuruluşunda *kır* sözcüğü görülebilmektedir. Bunlar, ya yerleşim biriminin üzerinde bulunduğu toprağın rengi veya bitki örtüsüyle ya da yerleşim birimine adını veren kişinin veya oraya gelip yerleşen oba reisinin lakabıyla ilgilidir.

Kırman Türkiye’de ‘Saçlarına ak düşmüş adam.’ anlamıyla, erkek adı olarak tespit edilmiştir (tdk.terim.gov.tr). Kelimenin *kır+man>kırman* yapısında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

1.9. Kökmen:

Türkiye Türkçesinde *gökmen* biçiminde görülen sözcük, 1. mavi gözlü (kimse); sarışın kimse (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nde); 2. kül renkli hayvan anlamlarına gelmektedir (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>). Sözcüğün bu anlamlarının onun temel anlamı olan *gök* kelimesiyle ilgili olduğuna şüphe yoktur. *Gök* hem mavi hem de yeşili ifade eden bir renktir. Yeşil gözlü ve mavi gözlü insanlar genellikle sarışın olduklarından, kelime ‘sarışın’ anlamını da kazanmıştır.

Kelime Kazakçada *kökpeñbek* sözcüğünün kuruluşunda da bulunmaktadır. Bu lehçede *kökpeñbek* ‘1. Açık mavi; koyu mavi, masmavi 2. Ot, yeşil ot.’ anlamlarına gelmekte olup (Januzakov, 2008: 409) daha çok açık, bulutsuz gökyüzünün rengini betimlemekte kullanılır.

Orhun Yazıtları’nda geçen *Kögmen Yış* adlandırması da herkesçe bilinen bir diğer örnektir.

⁹ Kırgızcada görülen *kırman* ‘harman’ ve *kırmançı* ‘harmanda çalışan, harmancı’ sözcükleri bu kelimeyle ilgili olmayıp bu kelimenin Farsçadan girdiği kabul edilmektedir.

Yazıtlardaki bu adlandırma dışında günümüzde Adana Saimbeyli'ye bağlı bir köy de *Gökmenler* adını taşımaktadır. Eski adı *Elvan* olan bu yerleşim biriminin adı, Cumhuriyet döneminde değiştirilerek *Gökmenler* yapılmıştır. Köyün ve çevresinin yeşil olması bu adlandırmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.¹⁰

Türkiye'de çok sık kullanılan *Gökmen* soyadı ve *Gökmen* ön adı da sözcüğün 'mavi gözlü' anlamından gelmektedir.

1.10. Kuman (<Kuba+man):

Bir renk adı olarak hiçbir sözlükte ya da kaynakta *kuman* sözcüğüne rastlanılmamış olmakla birlikte sözcük, *kök adı*, kişi adı ve *yer adı* olarak gayet meşhurdur.

OT'de, *Kuman*, *Kumanay*, *Kumanak*, *Kumanbayyapısındakişiadları* derlemiş; fakat *kuman* ögesi hakkında bir köken açıklaması verilmemiştir (bk. Rásonyi-Baski, 2007: 492).

Meşhur *Kuman* etnik adının kökeni konusunda tartışmalar uzun ve karışıktır. Bununla birlikte Kumanlar için Slav, Ermeni, Alman-Latin, vb. kaynaklarda kullanılan *kök adları*'nın bu dillerde 'açık sarı, solgun sarı' gibi anlamlara gelmesi sebebiyle bu dillerdeki adlandırmaların *Kuman* sözcüğünün tercümesi olduğu yönündeki açıklamalar Türkoloji çevresinde genel kabul görmüştür. *Kök adı*'nın kökeni konusunda;

Ponomar'ov, *plov-tsi* < *kuman* < *kuba/kuma* + *n* 'solgun, boz, soluk sarı'; Németh, *polóv ~falb ~xarēš ~šarī* < *qun/quman* < **qu+n*; *quba/quma+n* 'solgun, soluk sarı'; Menges, *polóv-tsi* < *qun/quman* < **qu+n*, *quba/quma+an* 'soluk yüzlüler, soluk sarılar, boz yüzlüler'; Baskakov, *kuman* < *kū* 'kuğu'); Grunin, *Polov-tsi* < *polóv* 'soluk sarı' ya da (*kuman* < *ku* 'kuğu' + *man*; Kononov, (*qum-an~ qīb-ač-aq* 'bledi'); Baskakov, *quman* < *qun* 'kuğu'); Pritsak (*qun/quman*: *qū+n* < *kuba/kuma+ān* 'soluk yüzlüler, açık tenliler, sarımsılar'; ve son olarak Golden de sözcüğün *qun/quman*: *qu+n* 'soluk yüzlüler, sarımsılar', *qun-man* > *kuman* şeklinde geliştiğini dile ifade etmiştir. Görüldüğü gibi görüşlerin bazıları sözcüğün 'kuğu' anlamına gelen *ku* sözcüğünden geliştiğini dile getirmekle birlikte pek çoğu, *kökadın*'ın 'sarı' anlamına gelen bir kökle ilgili olduğu dile getirmişlerdir (Tartışmalar için bk. Golden, 2006: 319-333 ve özellikle Stoyanov, 2006: 45-61).

Biz *kökadın*'ın renk adı + *man* sistemiyle kurulduğu kanaatindeyiz. Buna göre Kuman, ET. *kuba/kuwu/kuv*¹¹ 'solgun sarı' + *man* (ya da belki ilk olarak Németh'in ön gördüğü gibi Ana

¹⁰ Köy muhtarı Murat Özdamar'a verdiği bilgiler için teşekkür ederiz.

¹¹ DLT'te *kuba* sözcüğü *kuba at* tamlaması içinde geçmekte olup "Rengi, donu kumral ile sarı arasında olan at. Bu çeşit olan her renge de böyle denir." açıklamasıyla verilmektedir (Atalay, 2006/c.III: 217). Clauson kelimenin Kumancadaki (*Codex Cumanicus*'taki) *kuv* ve Kıpçakçadaki *kuba*, *kuwu* (Kitâbu'l-İdrâk) biçimlerini ve buradaki

*Altaycaya giden *qu* ‘sarı’ sözcüğünden) > *kuman* biçiminde gelişmiş olabilir. Yaptığımız bu çalışmada vurgulandığı üzere, renk adları üzerine gelen {+mAn} ekinin pekiştirme, kuvvetlendirme anlamı dikkate alındığında *kuman* sözcüğünün esasen ‘çok solgun, sopsolgun’ anlamına geldiği söylenebilir. Bu şekilde gelişmiş olan kelimededen tıpkı *karaman* ve *akman*, *alman*, vb. kelimelerde olduğu gibi, solgun sarı renkteki çocuklara, hayvanlara isim olabilir, ortaya çıkan bu isimlerden *kökadları*, bu *kök adları*’na bağlı olarak da *yeradları* ortaya çıkmış olmalıdır.

1.11. Sarman (<sarı+man):

Türkiye Türkçesinde ‘1. a. azman, iri, b. sarı tüylü kedi; 2. bir çeşit kilim, 3. toprak yabanarısı’ anlamına gelir (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>). İstanbul’da yaşayan Kırimlı Türkler arasında *sarpan* ‘büyük saman yığını’ anlamına gelir (DS: 3548).

Tatar, Kazak, Başkır, Karakalpak, Özbek, Çuvaş gibi Türk halklarında *Sarman*, *Sarmantay*, *Sarmanay*, *Sarmanday* biçimlerinde kişiadı olarak da görülmektedir (Rásonyi-Baski, 2007: 639). Kelime *kök adı* olarak da yaygın biçimde karşımıza çıkmaktadır. Kırgızların *Solto* boyuna bağlı uruklardan birinin adı *Sarman*, diğerinin *Sarban*’dır. Bu *kök adı*’nın paralellerini Kazaklar arasında *Sarman*, Türkmenlerde *Sarvan*, *Sarvanlı* biçimleriyle görmek mümkündür (Karatayev, 2003: 157).

Kişiadı ve *kökadları* dışında Kırgızistan’ın Sokuluk ilçesine bağlı bir köy de *Sarban* adını taşımaktadır (Rásonyi-Baski: 639).

Sarman, Türkmenistan’da Gunbatar Garagum’da büyük çölün adıdır. Ataniyazov bu çöl adının anlamının bilinmediğini, belki *kişi adı* ile ilişkili olabileceğini kaydeder (Ataniyazov 1980: 247).

Diğer yandan Tatar ve Kazak halk edebiyatında *Sarman* bir cin adıdır.

Kökadları üzerine çalışan Olcabay Karatayev, bu *kökadları*’nda görülen *Sarman*’ın ne anlama geldiğinin belirlenmediğini söylemekle birlikte, Buryat-Moğol dillerinde bir bitki adı olarak görülen *sarban* sözcüğüyle ilgili olabileceğini, Januzakov’un fikrine dayanarak kelimenin Moğ. *sar* “ay” ve /mAn/ ekinin bir araya gelmesinden ortaya çıkmış olabileceğini kaydetmektedir (Karatayev, 2003: 157).

karşılıklarını dikkate alarak sözcüğün anlamını ‘solgun, soluk sarı, soluk boz’ olarak vermektedir (Clouston, 1972: 581).

Diğer yandan kişiadı olarak görülen *Sarmansözcüğüyle* ilgili olarak OT’de, kelimenin kökenine yönelik üç görüşe yer verilmiştir. İlki az evvel yer verdiğimiz Januzakov’un fikri olup kelimenin Moğ. ‘ayışığı’ anlamına geldiği Moğ. *sar* ‘ay’ ve *+man* eklerinden geliştiği fikridir. İkincisi, Sattarov’un fikrine dayanmaktadır. Buna göre kelime Moğ. ‘ayın doğuşu’ anlamında olup Moğ. *sar* + Moğ. *mandaw* ‘çıktı’ kelimelerinden gelişmiştir. Üçüncüsü de yine Sattarov tarafından dile getirilmiş olup Türkçe *sarı+man* biçiminde gelmiş olabileceği fikridir (Rásonyi-Baski: 639). Biz bu son görüşün doğru olduğunu düşünüyoruz. Kelimenin Türkiye Türkçesinde ifade ettiği anlamlardan biri olan ‘sarı tüylü kedi’ bu görüşümüzü pekiştiren bir örnektir. Anadolu’da insanlar *sarman* sözcüğünün anlamını bilmeseler de onu sarı kedileri adlandırırken kullanırlar ve yalnızca bütünüyle sarı olan kedilere *sarman* derler. *Kişi adları*’nda görülen *Sarman* da muhtemelen sarışın çocuklara verilen bir isim olmalıdır. Yine *kök adları*’nda görülen *Sarman / Sarban* (belki *Sarvan*?) adlandırmalarının *kişiadlarından* gelişmiş *kökadlar* (antropoetnonim) olduğu tahmin edilebilir.

1.12. Torman/Turman/Toraman/Dormen (<torıg/toru+man):

OT’de *Tormandey* ve *Tormaney* biçimlerinde *kişi adları* geçmektedir. Çuvaşlar arasından 18-19. yüzyıllarda derlenmiş olan bu *kişiadlarının* kökeni konusunda OT’de, birincisinin sonunda {+dey} ikincisinin sonun da ise {+ey} ekinin bulunduğu, *Torman* adının şüpheli olarak *Turman* biçimindeki bir başka *kişiadından* gelmiş olabileceği ileri sürülmüştür. *Turman* sözcüğünü de *Toraman* sözcüğüyle eşleştirmiş ancak bu *kişiadlarının* kökenlerine dair bir görüşe yer vermemiştir (Rásonyi-Baski, 2007: 781/800). Biz bu *kişi adları*’nın renk adı olan ve ET’de *torıg* biçiminde¹² görülen sözcükten renk adı + man yapısıyla geliştiğini (*toru+man+teg* > *tormandey* ve *toru+man+ay* > *tormaney*) düşünüyoruz.

16. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu’da Bozok sancağı içinde Salur boyuna mensup *Toraman* cemaati görülmektedir (Halaçoğlu, 2009: 2210). Diğer yandan biri Diyarbakır’ın Çınar İlçesi’ne, biri Erzurum’un Halilçavuş Bucağı’na ve diğeri Niğde’nin Ulukışla İlçesi’ne bağlı üç köy *Toroman* adını taşımaktadır. İlk bakışta bu köy isimlerinin *Toraman kökadından* ortaya çıktığı akla gelse de, Diyarbakır ve Erzurum’daki köylerin üzerinde bulunduğu toprak yapısının *doru* renkte olması, tıpkı Almanboğazı, Çalman ve Alaman köylerinde olduğu gibi, bu

¹²Türkiye Türkçesinde unutulmaya yüz tutmuş bir kelime olan *doru*, özellikle bir at donu/rengi olarak bütün Türk lehçelerinde *tor/dor*, *toru/doru/turi*, *toruk/dorug/toruk* vb. küçük fonetik farklılıklarla çoğunlukla “doru” ve nadiren de ‘kahverengi’, ‘sarı’ anlamlarında görülmektedir (Sevortyan, 1980: 268). DLT’te *torıg* biçiminde geçen kelime Kaşgarlı’nın vermiş olduğu bilgiye göre atların yanı sıra benzetme yoluyla develer ve sığırlar için de kullanılmaktadır (Atalay, 2006, c. I: 373/74). Sözcük Çuvaşçada *turá* şeklindedir. Diğer Türk Lehçelerindeki biçimleri için bk. Sevortyan, 1980: 268, 269.

köylerin de isimlerini üzerinde buldukları toprak yapısına bağlı olarak aldıklarını düşündürmektedir.¹³

Toraman sözcüğü Türkiye’de *kişiadları*nda ve soyadlarında görülmektedir. DS’nde *toraman* 1. ‘Güçlü kuvvetli’, 2. ‘Küçük bazlama’, 3. ‘Sarhoş’; *toramani* ‘azgın kimse’; *toramanlık* ‘otları çok gelişmiş, boylanmış yerler’, *toraman çıkarmak* deyimini de 1. ‘Hokkabazlık etmek’, 2. ‘Kavga çıkarmak’ anlamlarıyla yansımıştır (DS: 3967/68). Kişi Adları Sözlüğü’nde de adın ‘güçlü kuvvetli kimse’ anlamına geldiği kaydedilmiştir (<http://www.tdk.org.tr/index.php>). Biz kelimenin *toru+man* > *toraman* biçiminde geliştiğini ve adın ‘güçlü kuvvetli kimse’ anlamının, koyu tenli insanların açık tenlilere göre daha güçlü oldukları yönündeki inançtan¹⁴ kaynaklandığını düşünüyoruz.

Renk adı + mAn yapısıyla ortaya çıktığını düşündüğümüz yukarıdaki 12 sözcük dışında daha ihtiyatlı olmakla birlikte, *akman* sözcüğünün de aynı sistemin bir halkası olarak ortaya çıktığını düşünüyoruz:

1.13. Arman:

Aşgabad bölgesinde, 1818 yılına ait kaynaklarda *Arman* biçiminde anılan günümüzde ise *Armangala* adıyla bilinen bir kale mevcuttur. Ataniyazov, kale adının anlamının bilinmediğini ifade etmektedir (Ataniyazov, 1980: 43). Yine Kazakistan’ın Kostanay bölgesindeki bir köy bu ismi taşımaktadır (Januzakov, 2001: 81). DLT’de renk adı olarak *ar* sözcüğü ‘kestane rengi’ karşılığında geçmekte ve yine *ar böri* ‘sırtlan’; *ar neng* ‘kestane renginde olan nesne’ tamlamalarında görülmektedir (Atalay, 2006, l.c.: 79, 80). Diğer Eski Türkçe eserlerde de geçen bu renk adının genel olarak ‘bozca kahverengi, kızıla çalan sarı’ anlamına geldiği değerlendirilmektedir (Nadelyayev, 1968: 50). *Arslan* sözcüğünün kökeninde de bu renk adının bulunduğu kabul edilmektedir (Şçerbak, 2000: 290-295).¹⁵

Ar şeklinde bir renk adının bulunduğu kesin olmakla birlikte renk bildiren bir *armansözcüğü* tespit edilememiştir. Türk lehçelerinin neredeyse tamamında yaygın biçimde ‘dilek, arzu, utku’ anlamında, yine aynı anlamı ifade edecek şekilde erkek adı olarak kullanılan ve Farsçadan alıntı olduğu kabul edilen *arman* sözcüğünün bulunması sebebiyle, *yeradları*ndaki *Arman* adlandırmasının *renk {+mAn}* yapısıyla mı yoksa ‘dilek, arzu, utku’ anlamına gelen

¹³ Niğde’de bulunan *Toraman* köyünün üzerinde bulunduğu toprak rengi diğer iki köyde olduğu gibi doru renkte değildir. Bu durum bu köy adının *kökadından* gelmiş olabileceğini düşündürmektedir.

¹⁴ Anadolu’da toplum arasında “*Karadan ter çıkıncaya kadar, sarışının canı çıkar.*” biçiminde sözler bu inancın eseridir. Bu anlama gelen sözler Kazaklar arasında da vardır.

¹⁵ L. Patrubby, G. Németh, V. Sevortyan, Şçerbak gibi araştırmacılara göre *arslan* sözcüğünün kökünde *ar* renk adı bulunmakta olup Şçerbak’ın sözcük hakkında daha evvel ileri sürülen görüşleri değerlendirdiği yazıda, araştırmacı sözcüğün *ar* ‘sarı’ + *sıl* (yapım eki) + *an* ~ *ang* ‘hayvan’ yapısından geliştiği (*ar+sıl+ang* > *arsılan* > *arslan*) sonucuna ulaşmıştır bk. Şçerbak, 2000: 290-295.

kelimeyle mi ilgili olduğu açık değildir. Fakat bu çalışmada vurgulanmakta olduğu gibi, *renk* {+mAn} yapısındaki kelimelerin Türkçede renk isimleri oluşturmada sistemli olarak kullanıldığı ve bu tür kelimelerin güncel sözlüklerde yer almadığı halde *yeradları*nda, *kökadlar*'ında, *kişiadları*'nda görüldüğü dikkate alındığında bu tür adlandırmalarda görülen *Arman* adlandırmasının da esasen benzer yapıda gelişmiş olabileceği akla gelmektedir. *Arman* adını taşıyan yerleşim birimlerinin bulunduğu bölgelerdeki toprak rengi dikkate alınarak yapılacak bir çalışma, bu noktada hüküm vermeyi kolaylaştıracaktır.

2. {+mAn}, {-mAn} Ekinin Kökeni Meselesi:

2.1. {+mAn}, {-mAn} yapım eki :

Biri fiilden isim, diğeri isimden fiil olmak üzere Türkçede iki çeşit {mAn} eki bulunmaktadır. Türkçenin en eski yazılı belgelerinden de görülen, ancak artık işlek bir ek olma özelliğini yitirmiş bulunan bu ek, Türk dilinin çeşitli lehçeleri için hazırlanmış gramer kitaplarında genellikle “işlekliliğini yitirmiş bir ek” ibaresiyle ve kalıplaşmış birkaç örnekle birlikte gösterilmektedir. Ek, özellikle *yer adları*, *kişi adları* ve *kök adları* gibi özel ad türlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu eke benzeyen yapıların başka dillerde, özellikle Hint-Avrupa dillerinde de bulunması, ekin kökenine dair farklı görüşlerin doğmasına sebep olmuştur.

2.2. Ekle İlgili İleri Sürülen Görüş ve Tartışmalar:

Ekin kaynağına ve işlevine yönelik bilgi veren ilk kaynak *Divanü Lûgati't-Türk (DLT)*'tür. Kaşgarlı, Türkmen kelimesinin kökenine ilişkin bilgiler verirken Zülkarneyn ve Şu arasındaki savaşlarda yaşanan bir olayı nakletmiş ve *Türkmen* sözcüğünün kökenini, Zülkarneyn'in '*Türk'e benzeyen*' anlamına gelen "*Türk manend*" ifadesine bağlamıştır (Atalay, 2006/III. C: 412-416). Buradan Kaşgarlı'nın *Türkmen* sözcüğündeki {mAn} ekini İranî dillere bağladığı anlaşılmaktadır.

Besim Atalay'ın “Türkçemizde Men-Man” adlı çalışması, ekle ilgili en geniş çalışma olması bakımından önemlidir. Atalay, çalışmasında pek çok dilde (Fin, Mordvin, Vostyak, Ostyak, Macar, Sümer, Latin, İrlanda, Eski İran, Eski Slav, Sanskrit vb.) birinci tekil şahıs zamirlerinde görülen /mA/ benzerliğine dikkati çekerek {+mAn}, {-mAn} ekini Türkçe *ben* zamirine bağlamış ve sonuç olarak Farsça, İngilizce, Sümerce ve başka dillerde görülen {mAn} benzeri yapıların Türkçeden bu dillere geçtiğini ileri sürmüştür (Atalay, 1940).

Jean Deny, gerek fiilden ve gerekse isimden isim yapan {mAn} ekini birlikte değerlendirmiş, ekin az sayıda kelime türetmede kullanıldığını belirterek birkaç örnek vermekle yetinmiştir (Deny, 1941: 313-314).

Carl Brockelmann, ekin kökeniyle ilgili olarak Atalay'ın 1940 yılındaki çalışmasını referans göstererek ekin /mA/'dan türediğini ifade etmiş ve ayrıntıya girmeksizin ekle kurulmuş örneklerle yer vermiştir (Brockelmann, 1951: 127).

Perhat Cilanop'un eke dair makalesi, esasen Atalay'ın eserini (1940) değerlendirmeye yöneliktir. Cilanop, Atalay'ın gerek köken ve gerekse tarihi ilişkileri olmayan dilleri karşılaştırmasına karşı çıkararak ekin kökeninin Altay dillerinde aranması gerektiğini ileri sürmüştür. O, Türk dillerinde birinci şahıs zamiri olan *ben/men*'in Moğolcadami ('ben'), *bi* ('biz') ve Mançu dilinde *mi* olduğunu, söz konusu ekin kökeninin buradan gelmekte olup 'insanı, kişiyi' bildiren bir leksik yapıdan çıkan {mAn}'ın dilin gelişim sürecinde bir tarafta birinci şahıs bildiren çekim ekini, diğer yanda ise 'yakın, zaman, benzer' anlamlarına gelen ve leksik bir anlama sahip olan {mAn} ekini meydana getirdiğini ifade etmektedir. Cilanop ayrıca, bu ekin Farsça ve Macarcadaki benzerlerinin diller arasındaki tarihi ilişkiden kaynaklandığını; İngilizce ve Fransızca gibi dillerdeki benzer yapıların ise tesadüf olup bu ekle ilgisinin bulunmadığını kaydetmektedir (Cilanop, 1984: 740-751). Muharrem Ergin, {+mAn} ekinin işlek bir ek olmayıp umumiyetle mübalağa ve benzerlik ifade ettiğini, {-mAn} ekinin de bu eke benzediğini dile getirerek birkaç örnek vermekle yetinmiştir (Ergin, 1984: 176).

Zeynep Korkmaz, {-mAn} ve {+mAn} eklerini birbiriyle ilişkilendirmeksizin {-mAn} ekinin geçişli, geçişsiz fiillerle kelimeler türettiğini (fakat çatı eki almış fiillere eklenmediğini) ve bu tür kelimelerin az çok 'abartma ve süreklilik' anlamı taşıdığını (Korkmaz, 2003: 97); {+mAn} ekinin de yine benzer şekilde 'kişileri niteleyen sıfatlar türeten, onlara abartma, aşırılık' anlamı kazandıran bir ek olduğunu dile getirmiştir (Korkmaz: 58).

Sovyet Türkolojisi'nde ekin alıntı olduğu (özellikle Hint-Avrupa dillerinden) düşüncesi yaygın kanaattir.¹⁶ Aristov, "*man/ban*" unsurunun 'vatan, toprak' anlamına gelen Arapça *ben* sözcüğünden geliştiğini ileri sürerken, Bartold, Kaşgarlı'nın DLT'de Türkmen kelimesiyle ilgili (yukarıda zikredilen) izahını dikkate alarak ekin İranî dillerden alıntı olduğunu dile getirmiştir (Amanjolov, 1997: 71). S. Amanjolov, *Naymankökadın*'ın etimolojisiyle ilgili bilgi verirken {+mAn} ekinin ya Kaşgarlı'nın kaydettiği şekilde Farsça *manang* ('benzer, gibi')¹⁷ sözcüğünden geldiğini ya da Arapçadan alıntı olup başlangıçta 'kişi' anlamına gelen bir sözcük iken sonradan ek haline geldiğini ileri sürmüştür (Amanjalov, 1997: 71).

Bir diğer Kazak âlim Januzakov, Arap, Tacik, Türk dillerindeki {+man, +ban, +pan} ile biten kelimelere (Sokman, Koşman; Süleymon, Usmon, Nuğman, bogbon, mehmon vb.) dikkati

¹⁶ Bu ekle ilgili tartışmaların çoğunlukta *Türkmen* ve *Nayman* etnonimlerinin etimolojik izahları çerçevesinde yapıldığı gözlenmektedir.

¹⁷ Sözcük, bahsi geçen kaynaktan *manend* biçiminde geçmektedir. Yazar, sehven bu şekilde almış olmalıdır.

çekerek, bu ekin ‘Araboiran’ (Arap-Fars) dillerinde isim yapım eki olarak görüldüğünü, kendisinin eki daha ziyade Hint-Avrupa kaynaklı düşündüğünü kaydetmektedir (Januzakov, 1982: 112). Baskakov, Teplyaşkina gibi araştırmacılar da ekin ‘kişi, adam’ anlamında olup Hint-Avrupa dillerinden alıntı olduğu fikrindedirler (*bk.* Karatayev, 2003: 175).

S. Ataniyazov, *Karaman ve Akmankökadlarının köken tartışmaları çerçevesinde bu kök adları*’ndaki {mAn} unsurunun ‘dört-beş yaşında koyun’ anlamında kullanıldığını ve söz konusu kökadlarının ‘ak koyun’, ‘kara koyun’ anlamlarına geldiğini ifade etmektedir (1980: 33, 93). Bu görüşü Azerbaycanlı adbilimci İlhami Cafersoylu da desteklemiş, *Karaman ve Akman kök adları*’nın koyun adlarından türeyen en eski kök adlar arasında bulunduğunu ifade edilmiştir (Cafersoylu, 2010: 195/202).

Batılı Türkologlardan Scheinhardt, {mAn} ekiyle ilgili özellikle Dul’zon ve Malçanova gibi bazı Türkologların görüşlerine yer vermiş, fakat ekin kökeni konusunda bir sonucu varmak için daha ayrıntılı araştırmaların gerektiğini vurgulayarak Anadolu ve Rumeli’den derlediği /mAn/ kuruluşlu çok sayıda *yer adı*’nın listesini vermekle yetinmiştir (Scheinhardt, 1979: 180-187).

OT’de, ekin {+mAn, +mOn, +bAn, +pAn} biçimlerinde görüldüğü, çoğunlukla da sıfattan sıfat türettiği ve kökeninin hâlâ tartışmalı olduğu kaydedilmiş; ancak sözlükte geçen *kişiadları*, Sattarov’un fikri doğrultusunda (ekin Farsça *-mand*’den geliştiği yönündeki) izah edilmiştir (Rásonyi-Baski, 2007: LXXX).

2.3. Görüşlerle İlgili Değerlendirme:

Görüldüğü gibi ek çerçevesinde üç görüş dikkati çekmektedir. Ekin birinci tekil şahıs zamirinden (*ben*) geldiğini ileri süren birinci görüş ile daha çok *Akman* ve *Karaman kök adları* çerçevesindeki tartışmalar sırasında Türkmen ve Azerbaycanlı araştırmacılar tarafından dile getirilen ikinci görüş (ekin “4-5 yaşında koyun” anlamına geldiği yönündeki) kanaatimizce doğru değildir.

Ekin Hint-Avrupa dillerinden, özellikle İranî dillerden alıntı olduğunu ifade eden üçüncü görüş, dilcilerin en çok kabul ettiği ve dolayısıyla en çok tekrar edilen görüştür. Bu görüşün ortaya çıkmasında, Kaşgarlı Mahmud’un DLT’te *Türkmen* kelimesinin anlamına ilişkin kaydettiği efsanenin çok etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Hint-Avrupa dillerindeki benzerlerinden ve Kaşgarlı’nın aktardığı bir efsaneden hareketle, ekin İranî dillerden alıntı olduğunu söylemek kanaatimizce kolaycı bir yaklaşımdır. DLT’nin Türklerle Farsların siyasi ve kültürel olarak iyice yakınlaştıkları bir dönemde yazıldığı düşünüldüğünde, söz konusu efsane, o devirde anlatılan halk etimolojisi niteliğinde bir açıklama

olmalıdır. Böylesi halk etimolojilerinin o devirde şimdikinden çok daha yaygın olduğuna şüphe yoktur.

Ek bize göre Türkçe kaynaklıdır ve Türkçenin kendi iç özelliklerine göre şekillenmiştir. Bu kanaate ulaşmamızın birinci sebebi, Türkçenin en eski söz varlıkları arasında bu ekle kurulmuş kelime örneklerinin hiç de az olmamasıdır. Köktürk yazıtlarında geçen *azman* (*at*), *Kögmen* (*Yış*), *Kögmen* (*Yer Sub*); DLT’de geçen *örtmen* ‘dam, satıh’, *sökmen* ‘yiğitlere verilen ungun’; *yaman* ‘kötü, her şeyin kötüsü’; Eski Uygur metinlerinde geçen *ançaman* ‘topluluk, halk’ (Caferoğlu, 1968: 15) (< ança: bir miktar, bu kadar, biraz, bu türden) sözcükleri bu ekle kurulmuş örneklerdendir. Diğer yandan Türk dilinin tüm lehçelerinde ve konuşulduğu her bölgede bu ekle kurulmuş farklı leksik türlere (*kök adları*, *kişi adları*, *yer adları*, vs.) rastlanabilmektedir. İkinci sebep ekin anlamıyla ilgilidir. Eğer *Türkmen* kelimesindeki *men* unsuru, İrani bir kelime olan *manend* ‘benzeyen’ sözcüğünden gelişmiş olsaydı, {mAn} ekiyle kurulmuş diğer sözcüklerde de ‘benzeyen’ anlamının bulunması icap ederdi. Oysa aşağıda görüleceği üzere {mAn} ekinin esasen böyle bir anlam ifade etmediği görülmektedir:

2.3.1. Ekin Eylemden Ad Yaptığı Örnekler:

Fiilden isim yapma eki olan {-mAn} ekinin iki temel fonksiyonda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi fiile ‘...ıcı, ...an’ anlamı veren ve genellikle kişileri ifade eden sıfat yapma özelliğidir. Bunlara şu kelimeleri örnek verebiliriz: *alar-man* ‘alıcı’, *berer-men* ‘verici’, *aya-man* ‘koruyan’,¹⁸ *az-man* ‘insan irisi, çok gelişmiş, azmış’, *dalaş-man* ‘kötü huylu, kavgacı’, *değir-men* ‘dönen’,¹⁹ *ılık-man* ‘meyleden’, *kes-men* ‘kestirme yol’ (‘kesen yol’ anlamından), *koda-man*, *ketmen* ‘çapa, kazma (‘kazan şey’ anlamından)’ (Kz. *Ketpen*),²⁰ *köç-men* ‘göç eden’, *köse-men*, *sağ-man*, *ört-men* ‘dam’ (‘örten şey’ anlamından olsa gerek), *sık-man* ‘entari (muhtemelen *sıkan* anlamı var), bir şeyin sıkılarak suyunun çıkarıldığı yer’, *şiş-man*,²¹ *tu-man* ‘duman < ET. *tu- engel olmak, tıkamak (‘kapatan, engel olan’ anlamından)’, *türe-men*, *ya-man*,²²

Ekin ikinci görevi, isim-fiil eki gibi işi, hareketi, olayı anlatan isimler, sıfatlar yapmaktır: *bez-men* ‘bezgin’, *geç-men* ‘tevazu’,²³ *sok-man* ‘bir tür uzun çizme’, *savur-man* ‘harmanı yaba ile savurma, altüst etme’, *yulı-man* ‘yağma’, *koldo-man* ‘yardım etme’, *karta-*

¹⁸ Kırgız ve Kazaklarda hâlen *kişi adı* olarak kullanılmaktadır.

¹⁹ Jean Deny sözcüğün isim kökünden (< tekir) geliştiğini kaydetmektedir (Deny, 1941: 314).

²⁰ Marcel Erdal, sözcüğün *kert-* eyleminden türemiş olabileceğini ifade etmektedir (Erdal, 1991: 388).

²¹ Kelimenin kökü tartışmalıdır. Jean Deny *şış* isminden türediğini düşünürken Erdal ve Korkmaz *şış-* fiilinden türediğini düşünmektedir (Deny, 1941: 314, Erdal, 1991: 388, Korkmaz, 2003: 97).

²² M. Erdal, sözcüğün *yavız*, *yavlak* sözcüklerinin kökünde bulunduğunu düşündüğü **yav-* eyleminden geldiğini ileri sürmektedir (Erdal, 1991: 388).

²³ Kırgızcada *keçirüü* ‘affetmek, bağışlamak’ anlamına gelir.

man ‘küstahlık etme’, (Atalay 1940, Deny 1941: 313-314, Erdal 1991: 388, Korkmaz 2003: 97).²⁴

2.3.2. Addan Ad Yaptığı Örnekler:

Ekin renk, *yer adı* ve *kişi adları* üzerine gelerek sıfat türettiği (Daha çok Batı Türkçesinde) de görülmektedir. *ağır+man* ‘ağır’, *ak+man*, *ata+man* ‘eski Rus Kazak önderlerine verilen ad’, *çöl+men*, *deliş+men*, *dik+men*, **dız+man*, *evci+men* ‘evi ve ev işlerini seven kadın’ *ege+men* ‘güçler’, *gök+men*, *ılı-man* ‘az ılık su’, *kara+man*, *koca+man*,²⁵ *koy+man* “*çoban*”, *köle+men*, *küçümen* <küçük+men, *sarman*, *türk+men*, **yal+man* ‘eğik’ (Atalay, 1940; Deny, 1941: 313-314, Korkmaz, 2003: 58).

İsmlere eklenen {+mAn} ekinin de genel olarak açık bir şekilde güçlendirme anlamına sahip olduğu görülmektedir. Atalay’ın “(ekin) benzeme (görevi)” başlığı altında verdiği *alkasıman* ‘halka gibi’, *alpavutsıman* ‘derebeyine benzer’, *kedimen* ‘kedi gibi küçük çocuk, küçük kuzu’²⁶ *Türkmen* ‘Türke benzer’, *ulusıman* ‘büyüğe benzer’ örneklerinden *alkasıman*, *alpavutsıman*, *ulusıman* örneklerinde ‘benzer’ anlamını veren “mAn” değil, bu ekten önce gelen {+sI+} ekidir. *Türkmen* sözcüğünün ise benzetme anlamının bulunmadığını yukarıda izah etmiştik. Geriye bir tek *kedimen* örneği kalmaktadır ki, Atalay söz konusu kelimeyi hem {+mAn} ekinin ‘küçültme’ hem de ‘benzeme’ görevine örnek göstermektedir. Bizce bu kelimedeki, söz konusu ek küçüklüğü kuvvetlendiren, pekiştiren bir görevde kullanılmış olup kelimeye ‘benzer’ anlamı katmamaktadır.

Ekin başka eklerle oluşturduğu yapılar bu düşüncemizi daha net ortaya koyacaktır:

2.3.2.1. Ad+sı+mAn Yapısı:

Bu yapıdaki sözcükler şunlardır: *al+sı+man* ‘kırmızımsı’; *alka+sı+man* ‘yuvarlağımsı, halka gibi’ *ak+sı+man* ‘beyazımsı’; *alpavut+sı+man*; *kök+sü+men* ‘göğümsü’, *ulu+su+man* ‘büyükçe’, *yaşıl+sı+man* ‘yeşilimsi’ (Atalay, 1940).

Örneklerde renk adına, {+sI} ve {+mAn} eki birlikte eklenmiş ve renk adı ‘...e yakın, ...ımsı’ anlamı kazanmıştır. Fakat burada ‘...yakın, ...ımsı’ anlamını asıl veren ek {+mAn} değil, {+sI} (< ET. {+sIg}) ekidir.

²⁴ Z. Korkmaz Türkçeleştirme çalışması sırasında bu ekle türetilen *çevirmen*, *danışman*, *düzeltilen*, *eğitmen*, *eleştirmen*, *gezmen*, *okutman*, *öğretmen*, *sayman*, *yazman* vb. kelimelerinde {-mAn} ekinin kattığı anlamın ekin asli görevine uyduğunu söylemektedir (Korkmaz, 2003: 97) ki, biz de bu kanaatteyiz.

²⁵ Kelimenin kökü tartışmalıdır: Jean Deny kelimenin *koca* isminden, Korkmaz ise *koca-* filinden geldiğini düşünmektedir (Deny, 1941: 314, Korkmaz, 2003: 97).

²⁶ *DS*’de (s. 2718) kelime ‘çok küçük kulaklı keçi ya da koyun’ anlamında geçmektedir.

2.3.2.2. Ad+cA+mAn Yapısı:

kır+cı+man ‘kır saçlı’; *kır+çe+man* ‘kırçıl’ (DS, 1993: 2818/19). Bu örneklerde ‘tam ... değil, yakın’ anlamı vardır ki buradaki ‘... e yakın’ anlamını veren {+CA} ekidir.

2.3.2.3. Ad+(I)ş+mAn Yapısı:

Bu yapıda şu örnekler tespit edilmiştir: *ala+ş+man* ‘karışık’; *deli+ş+men*,²⁷ *tat+iş+man* ‘tat (yani dilsiz) değil ama her sesi rahatça çıkarıp konuşamayan kimse’ (Mersin/Gülнар ağzında); *kara+ş+man*²⁸ ‘esmerimsi, kara değil, ama karaya yakın’.

Tespit edilen bu dört kelime dikkate alındığında bu yapıdaki sözcüklerin ‘...değil, ama yakın’ anlamına geldiği anlaşılmaktadır ki yine buradaki ‘... e yakın’ anlamını {+Iş}eki vermektedir.

2.3.2.4. Eylem-(A)r+mAn Yapısı:

al-ar+man ‘savaşçı, alan, kazanan’, *at-ar+man* ‘okçu’; *şab-ar+man* (<çap-ar+man) ‘haberci’ (Amanjalov 1997: 71). Değirmen sözcüğünün de bu yapıda oluşmuş olması muhtemeldir (<teg-er+men > değirmen).

Bu örneklerde de ek, eklendiği sıfatları kuvvetlendirerek onlara ‘... yapan, ..ıcı’ anlamı vermektedir.

2.4. {mAn} ve {mAl} eklerinin yapı ve görevce benzerliği:

{+mAn} ve {-mAn} ekinin Türkçedeki bir başka yapım eki olan {+mAl}, {-mAl} ekiyle gerek şekil ve gerekse görev benzerliği ilgi çekicidir. Zeynep Korkmaz’ın Tr.’de tek bir sözcükte (*sağmal* kelimesinde) bulunduğunu söylediği ek²⁹ Türkçenin doğu lehçelerinde çok geniş bir kullanıma sahiptir. Örneğin Kırgızcada, *saamal* ‘ilk süt (mayalanmamış)’, *açımal* ‘mayalanmış carma’ (<açı-: mayalamak); *cuumal* ‘1. kanı yıkanmış et, 2. beyaz soluk, sarışın’ (<1. *cuu*-: yıkamak; 2. *cuu*: kan, yaş vb. sıvı), *taanımal* ‘ünlü’ (<*tanı*-: tanımak); *tandamal* ‘seçilmiş’ (<*tanda*-: seçmek), *çaşamal* ‘yaşlı, tecrübeli’ (çaşa-: yaşamak), *okumal* ‘okumuş’, *sınamal* ‘denenmiş’, *közömöl* ‘basiretli, gören’, *uramal* ‘perişanlık’ (ura-: yıkılmak, perişan olmak) (Yudahin, 1965; Kasapoğlu-Çengel, 2005: 147) gibi çok sayıda sıfat yapısında

²⁷ Atalay, bu kelime için “Kıstasülbeyan sahibi 32 inci sahifede {-şmen} ekinin tasvir için geldiğini yazmaktadır; doğrusu da budur. Fransız Türkiyatçılardan Deny, gramerinde delişmen kelimesini mübalağa gösteren misaller arasında yazmış ise de yanılmıştır.” şeklinde bir beyanda bulunarak kelimenin ‘deli değil ama deliye yakın’ anlamına geldiğini ifade etmektedir (Atalay, 1940: 27, 40)

²⁸ Rásonyi, bu sözcüğün *karaş+man* biçiminde oluştuğunu göstermiş fakat *karaş* sözünün ne anlama geldiğini belirtmemiştir (Rásonyi, 2007: 436), bizce bu *kişiyadı*, *kara* sözcüğüyle ilgili olup yukarıda gösterildiği şekilde oluşmuştur.

²⁹ Bu ek üzerine bir makale yazan Orhan Şaik Gökyay, ekin {-mAl} şekillerinin yanı sıra {-mıl, -mul, -mol} biçimlerinin de bulunduğu sonucuna varmış ve bununla ilgili olarak Anadolu’da kullanılmış boymul, *eğmel*, *tasmal*, *çeğmel*, *Dirmil*, *bitmel* sözcüklerine yer vermiştir (Gökyay, 1978: 23-32).

görülmektedir. Elimizdeki bazı örnekler {+mAn} ve {+mAl} eklerinin paralel bir kullanım içerisinde bulduklarını düşündürmektedir. Aynı kökten bir yanda {+mAn} diğer yanda {+mAl} ekiyle türetilmiş aynı anlama gelen aşağıdaki örnekler, bu düşüncemizi daha açık ifade edecektir:

{+mAn} {-mAn}	{+mAl} {-mAl}
aksıman (Kas., Tel.) // aksuban (Sag., Şor.) ‘beyazımsı’ (Radlov, 1893/I.c.: 127).	aksımal (Tob.) ‘beyazımsı’ (Radlov, I.c.: 127)
köksümen ‘göğümsü’ (Bar., Tel.) (Radlov, II.c.: 1230)	köksümel ‘göğümsü’ (Tr.) (Radlov, II.c.:1230)
sağman ‘sağılan hayvan’ (Atalay, 1940: 30).	sağmal ‘sağılan inek’ (Tr.) // saamal (Kr.) ‘ilk süt’ // savmal (Kz.) ‘deve sütünden yapılan içki, < sav-: sağmak’).
işçimen // işçiman ‘çalışkan, becerikli, iş bilen’ (DS: 2561).	işçimal (Tr. Ağ.) ‘çalışkan, becerikli, iş bilir’ ³⁰
süymen (Kz.) ‘küskü demiri’ (Januzakov, 2008: 750) ³¹	süymel (Tr. Ağ.) ‘büyümeye meyilli, ince uzun yapılı’ (Bilir, 2007: 236). ³²
Sarman ‘şahıs adı’ (Rásonyi-Baski, 2007: 639)	Sarmal/Sarımal ‘şahıs adı’ (Rásonyi-Baski, 2007: 637) ³³
Torman ‘şahıs adı’ (Rásonyi-Baski, 2007: 781).	Tormal ‘şahıs adı’ (Rásonyi-Baski, 2007: 781). ³⁴
göçmen ‘göçebe, göçmen’ (Gökyay, 1978: 30).	göçmel ‘göçebe, göçmen’ (Gökyay, 1978: 30).

Daha ayrıntılı bir araştırmayla bu örneklerin artacağına şüphe yoktur.

Dikkati çeken hususlardan biri de {-mAl} ekinin Moğolca-Türkçe paralellikler arasında bulunmasına rağmen (Sıdıkov, 1983: 147), {mAn} ekinin Moğolcada bulunmayışıdır (bk. Poppe, 1992).³⁵

³⁰ Kelime Mersin’in Gülnar ilçesinde kullanılmaktadır.

³¹ Kelimenin ‘balık avlamada kullanılan demir uçlu değnek’ ve ‘ağacı ve taşı yerinden kaldırmak için kullanılan alet’ anlamları bulunmaktadır.

³² Kelimenin, ince uzun yüzlü kimseler için kullanılan ‘*süymel yüzlü*’ ifadesinde de kullanıldığı tarafımızdan bilinmektedir. Gerek *süymen* ve gerekse *süymel* kelimesinin *süymek* ‘uzamak’ eyleminden gelişen kelimeler olup başlangıçta ‘uzun’ anlamına gelen bir sıfatken sonradan Kazakçada ‘uzun demir, yani küskü’, Türkiye Türkçesinde (Taşeli yöresinde) ‘uzun yüz, uzun yüzlü’ anlamını aldığı anlaşılmaktadır.

³³ Kazaklar arasından tespit edilen bu *kişiadi*, Rásonyi’ye göre *sarı+mal*’dan türemiştir.

³⁴ Rásonyi çalışmasında, Kazaklar arasından derlenmiş olan *Törmeldikişiadma* yer vermiş, adın < *töre* + *keldi* sözcüklerinden geliştiğini şüpheli bir dille ifade etmiştir. *Kişiadi* bize göre *toru+mal+dı* yapısından gelişmiş olup buradaki {+dı} eki ET’de {+IIg} (Türkiye Türkçesinde {+II}) biçiminde görülen ekin Kazakça şekli olmalıdır.

³⁵ Moğolcadabu ekle kurulmuş çok sayıda sıfat bulunmaktadır: *xodmal* ‘çakılı, bitişik’ (<*xada* ‘çakmak’), *uusgamal* // *uusmal* ‘erimiş, çözünmüş’ (<*uus*- ‘erimek’); *cirumal* ‘boyalı, çok renkli’ (<*citu*- boyamak); *biçimel* ‘yazılmış, yazılı’ (<*biçi*- ‘yazmak’); *barlamal* ‘tahta baskıyla basılmış’ (<*barla*- ‘basmak’, ‘tab etmek’); *darumal* ‘basılmış, basılı’ (<*daru*- ‘basmak’); *nekemel* ‘dokunmuş’ (<*neke*- ‘dokumak’); *şirimel* ‘içi doldurulmuş, şilte’ (<*şiri*- ‘basmak’) örneklerden bazılarıdır (Sıdıkov, 1983: 147; Poppe, 1992: 59).

Sonuç

Renk adı + mAn yapısı üzerine yapılan bu araştırmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İlki, ekin kökeniyle ilgilidir. Türkçenin en eski metinlerinde görülmesi, yine burada izah edildiği gibi en eski renk adları (*al, ala, ak, çal, ger, kara, kök, kuba, sarı, toru, vb.*) üzerine gelerek yeni renk adları yapması ve ortaya çıkan bu renk adlarının çok eski çağlarda kalıplaşmış *kök adları, yer adları ve kişi adları*'nda kullanılmış olması, ekin alıntı olamayacağı sonucunu çıkarmaktadır. Yukarıda izah edildiği şekilde, ekin eklendiği sözcüklere '... benzeyen' anlamı katmaması da, DLT'de *Türkmen* sözcüğüyle ilgili verilen açıklamadan hareketle, eki Farsça *manend* 'benzeyen'e bağlamanın yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.

Moğolcada {mAn} eki görülmezken {mAl} ekinin Moğolca ve Türkçenin (özellikle Doğu Türkçesi) paralellikleri arasında bulunması, Eski Türkçe metinlerde anılmayan bu ekin, sonraki dönemlerde {mAn} ekiyle paralel bir kullanıma girdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Batı Türkçesinde isimlere gelen {+mAn} eki, özellikle renk, yer ve *kişiadları*nda daha çok kullanılırken Doğu Türkçesinde eylemler üzerine gelen {-mAn} ekinin çok daha işlek olduğu görülmektedir.

Ulaşılan ikinci sonuç, ekin göreviyle ilgilidir. Burada ifade edildiği gibi gramer kitaplarında ekin 'benzerlik' ve 'pekiştirme' anlamı öne çıkartılmaktadır. Yaptığımız araştırma, {+mAn}/{-mAn} ekinin eklendiği sözcüklere 'benzeyen' anlamı katmadığı; eklendiği isimleri pekiştirip kuvvetlendirdiği; eklendiği fiillerden ise '.... çok yapan, ... iyi yapan, ...ıcı, ...ici' anlamına gelen sıfatlar türettiğini ortaya koymuştur. Eklendiği bazı kelimelerde görülen (ör. Alsıman, aksıman, vs.) 'benzer, gibi' anlamları {mAn} ekinden değil, ondan önce gelen {+sI} ekinden (< ET.'de +sIg) kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmayla elde edilen üçüncü ve kanaatimizce en önemli sonuç, ekin Türkçede renk isimleri oluşturmada sistemli olarak kullanılmış olduğunun tespitidir. Artık işlek olarak kullanılsa da sisteme ait bazı halkaların (*sarman, gökmen vs.*) kalıp olarak günümüzde de kullanıldığı görülmektedir. Bu sisteme göre {+mAn} eki, üzerine geldiği renk ismini pekiştirerek yeni bir renk ismi yapmaktadır. Bu yeni renk ismi ise, o rengin en belirgin, en tipik tonunu ifade etmektedir. *Toru/doru* kelimesi özelinde verilen şu renk tablosu konuyu daha iyi anlatacaktır:

doru / toru	kızıl doru	dormen / toraman
doru / toru	kara doru	
doru / toru	sarı doru	

Bu sistemin Türklerin Anadolu'ya yoğun olarak geldikleri XI., XII., XIII. yüzyıllara kadar işlek olarak kullanılsa bile, kalıp yapılarla kullanılageldiğini, bu çağlardan kaldığını düşündüğümüz *Alman, Alaman, Çalman, Toraman* gibi *yeradlarından* anlayabilmekteyiz. Cumhuriyet döneminde ismi değiştirilen bir köye, çevresinin yeşilliği dolayısıyla *Gökmenler* adının verilmesi (*bk.* Gökmen), mavi gözlü çocuklara *gökmen* denilmesi ve soyadlarda yaygın biçimde kullanılması; yine koyu sarı renkteki kedilere *sarman* adının verilmesi gibi örnekler, bilinçli olmasa bile bir kalıplaşma içerisinde bu sistemle oluşmuş bazı sözcüklerin hâlen işletildiğini ortaya koymaktadır.

Burada incelenen {mAn} kuruluşlu kelimeler, esasen ilk olarak renk adıyla ortaya çıkmış sözcükler olmakla birlikte zamanla onimleşerek (özel adlar hâline gelerek) o renkte olan hayvanlara, coğrafi nesnelere, yine o renkte olması dilenen çocuklara ad olarak verilmiş; meydana gelen insan ve hayvan isimlerinden *kök adları*, bunlara bağlı olarak *yer adları*, bu *yer adları*'ndan tekrar *kişi adları* meydana getirilmek suretiyle geleneksel bir döngü içerisinde kullanılagelmiştir.

Kısaltmalar

Az.: Azerbaycan Lehçesi, **Bar.:** Baraba (Barabin) Lehçesi; **DLT:** Divanü Lûgâti't-Türk; **DS:** Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü; **ET:** Eski Türkçe; **Kas.:** Kasaner (Kazan) Lehçesi; **Kmd.:** Kumandu Lehçesi; **Kr.:** Kırgız Lehçesi; **Kz.:** Kazak Lehçesi; **Moğ.** Moğolca; **Osm.:** Osmanlı Lehçesi; **OT:** Onomasticon Turcicum; **Sag.:** Sagay Lehçesi; **Şor.:** Şor Lehçesi; **Tat.:** Tatar lehçesi, **Tel.:** Teleut Lehçesi; **Tob.:** Tobol lehçesi **Tr.:** Türkiye Türkçesi; **Trkm.:** Türkmen Lehçesi.

Kaynaklar

- ABDILDAYEV, E. (1982). *Manas IV Kitep*. (Kiteptegi Adam Attarının Tizmesi). Frunze: Kırgızistan Basması.
- ATALAY, B. (1941). *Türk Dilinde Ekler ve Kökler Üzerine Bir Deneme*. Matbaai Ebüzziya.
- (2006). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk*. Ankara: TDK Yayınları.
- AMANJOLOV, S. (1997). *Voprosi Dialektologii i İstorii Kazahskogo Yazıka*. Almatı: Sanat.
- ATANIYAZOV, S. (1980). *Türkmenistanın Geografik Atlasınının Düşündürişli Sözlüğü*. Aşgabat: İlim.
- (1994). *Şecere (Turkmening Nesil Daragıtı)*. Aşgabat: Turan-1.
- BİLİR, F. S. ve BİLİR, A. F. (2007). *Orta Asya'dan Toroslar'a Gülnar (Dil, Kültür, Yaşam)*. İstanbul: Etik.
- BROCKELMAN, C. (1951). *Osttürkische Grammatik, Der Islamischen Literatur Sprachen Mittelasiens*. Leiden.

- CAPAROV, Ş. (2004). *Adam Attarı-El Baylığı*. Bişkek: Obşçestvenniy Fond Sodeystviya Obrazovaniya.
- CAFERSOYLU, İ. (2010). *Türk Dillerinde Teonim ve Etonimler*. Bakı: Azerbaycan Tarih Kurumu.
- CILANOP, P. (1984). Uygur Tilidiki “man” ve “men” Koşumçiliri Togrisida. *Uygur Tili Mesililiri (Türki Tiller Tetkikati) III*, (Mesul Muherriri: Hamit Sultan), Milletler Til-Yazık Hizmeti Komititi, Şincang.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press.
- DAĞLI, Y., KAHRAMAN, S. A. ve DANKOFF, R. (2005). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, IX. Kitap*. İstanbul: YKY.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (2. Cilt)*. Ankara: TDK Yayınları.
- (2010). *Yer Adlarımızın Dili*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, M. (1984). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- FASMER, M. (1986). *Etimologiçeskiy Slovar' Russkogo Yazıka*. Moskva: Progress.
- GOLDEN, P. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş (çev. Osman Karatay)*. Çorum: Karam.
- GÖKYAY, O. Ş. (2001). Türkçede “-mal” ve “-mel” eki üzerine. *TDAY-BELLE TEN*, S 1978-1979, Ankara, 23-32.
- HALAÇOĞLU, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar [1453-1650], C I-VI*. Ankara: TTK Yayınları.
- JANUZAKOV, T. S. (1982). *Oçerk Kazahskoy Onomastiki*. Alma-Ata: İzdatel'stvo Nauka Kazahskoy SSR.
- vd. (2001). *Toponimiya Respubliki Kazahstan*. Almatı: KazgosİNTİ.
- (Editör) (2008). *Kazak Tilining Tüsindirne Sözdigi*. Almatı: Dayk-Press.
- KARATAYEV, O. (2003). *Kırgız Etonimler Sözdüğü*. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.
- KASAPOĞLU ÇENGEL, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ.
- KASIMGELDİYEVA, M. (2009). *Manas Eposundagi Toponimler*. Bişkek: Biyiktik.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- LAUDE CIRTAUTAS, İ. (1961). *Der Gebrauch Der Farbbezeichnungen In Den Türk Dialekten*. Otto Harrassowitz-Wiesbaden, Germany.
- MOLÇANOVA, T .O. (1979). *Toponimiçeskiy Slovar' Gornogo Altaya, Gornogo Altaya, Gorno-Altayskoye Otdeleniye Altayskogo Knijnogo İzdatel'stva*.
- ORUCOV, A. vd. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*. Bakı: Şark-Garb.
- POPPE, N. (1992). *Moğol Yazı Dilinin Grameri (çev. Günay Karaağaç)*. İzmir: Ege Üni. Basımevi.
- RADLOV, V. V. (1893). *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. Sanktpeterburg: İmperatorskoy Akademiy Nauk.

- RÁSONYI, L. ve BASKI, E. (2007). *Onomasticon Turcicum(Turkic Personal Names)*. Bloomington.
- SEVORTYAN, E. V. (1980). *Etimologiçeskiy Slovar‘ Tyurkskih Yazıkov. (V, G, D.)* Akademiya Nauk SSSR.
- SIDIKOV, S. (1983). *Mongol’sko-Tyurkskiye Yazıkoviye Paralleli*, İzdatel’stvo İlim, Frunze.
- STOYANOV, V. (2006). *Kumanologiya-Opiti za Rekonstruktsiya*. Sofiya: Akademiçno İzdatelstvo.
- ŞÇERBAK, A. M. (2000). Arslan Kelimesinin Etimolojisine Dair Bazı Mülâhazalar. *Hasan Eren Armağanı*, TDK: Ankara, 290-295.
- TAHSİN, Ü. (1986). *Karamanoğulları Tarihi*. Konya: Arı Basımevi.
- TELCİ, C. (1999). 15-16. *Yüzyıllarda Ayasuluğ Kazası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TOPARLI, R., VURAL, H. ve KARAATLI, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. TDK: Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU. (1993). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü C I-XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- UMURZAKOV, S. U. vd. (1988). *Slovar‘ Geografiçeskih Nazvaniy Kirgizkoy SSR*. İzdatel’stvo İlim, Frunze.
- YUDAHİN, K. K. (1965). *Kirgizsko-Russkiy Slovar’*. İzdatel’stvo Sovetskaya Entsiklopediya: Moskva.
- <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 09.06.2011.
- <http://www.tdk.org.tr/index.php?>, 05.06.2012.
- <http://www.hgk.msb.gov.tr/index.asp>, 17.07.2011